

Obraz niedźwiedzia w szamanistycznych wierzeniach Tuchalarów oraz ludu Ajnów

Według Mariko Walter i Ewy Fridman symbolika niedźwiedzia jest jednym z najbardziej powszechnych zagadnień dotyczących szamanizmu¹. U ludów opierających się na wierzeniach szamanistycznych postrzeganie niedźwiedzia jest do siebie bardzo zbliżone. Na obszarze północnej Eurazji zwierzę to jest utożsamiane z głównym przodkiem totemicznym ludzi oraz niekiedy z ojcem władcy podziemi. Z kolei ludem, u którego kult niedźwiedzia stanowi podstawę kulturową, są Ajnowie, czyli mniejszość etniczna zamieszkująca północną Japonię.

Tuchalarskie wierzenia i tradycje dotyczące niedźwiedzia

W Mongolii występują dwa gatunki niedźwiedzi – niedźwiedź gobijski oraz brunatny. Pierwszy z nich zamieszkuje południe kraju. Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody wpisała niedźwiedzia gobijskiego do

¹ M. Walter, E. Fridman, *Shamanism. An Encyclopedia of World Beliefs, Practices, and Culture*, Kalifornia 2004, s. 12.

Czerwonej księgi gatunków zagrożonych. Z kolei niedźwiedź brunatny występuje w północnej Mongolii na obszarze ajmaku chubsugulskiego, bulgańskiego oraz selengijskiego². Ze względu na rzadkie występowanie niedźwiedzia gobijskiego zapiski dotyczące tradycji szamańskich pochodzą przede wszystkim z północnej Mongolii i skupiają się wokół niedźwiedzi brunatnych. Szczególne znaczenie tych zwierząt widoczne jest w wierzeniach Tuchalarów, czyli mniejszości etnicznej zamieszkującej obszar Doliny Darchadzkiej. Społeczność ta wywodzi się z autonomicznych terenów Rosji – Tuwy, a ich migrację na tereny Mongolii Wasilewski datuje na rok 1944³. Tuchalarzy są znani przede wszystkim z hodowli reniferów, dzięki czemu otrzymali przez Mongołów miano *Цаатаан* [*Tsaatan*], co oznacza „ludzie renifera”⁴. W mongolskim szamanizmie niedźwiedź jest przedstawiany jako istota ze świata dolnego⁵. Tak jak wspomniano wyżej, pasterze utożsamiają go z głównym przodkiem ludzi oraz ojcem Erlika, władcy podziemi. Z tego względu niedźwiedź stał się wcieleniem bóstwa, którego nazwy — *мазаалай* [*mazaalai*] — należy się wystrzegać. Cytując Wasilewskiego: „Každy tuchalarski myśliwy ma dla niego [niedźwiedzia] inną nazwę, jest to np. słowo «wiedzący» czy «szanowny», jest to też zawsze

² B. Lhagvasuren, B. Mijiddorj, *モンゴルのクマ類の現状* [Obecna sytuacja mongolskich niedźwiedzi], <http://www.japanbear.org/wp/wpcontent/uploads/2016/12/asiabear.pdf> (dostęp: 19.08.2020), s. 90–92.

³ J. S. Wasilewski, *Pasterze reniferów mongolskiej tajgi*, Warszawa 2008, s. 10.

⁴ Ibidem, s. 75.

⁵ S. Kałużyński, *Dawni Mongołowie*, Warszawa 1983, s. 105. Szamanistyczna wizja świata jest oparta na modelu kosmologicznym, który zakłada istnienie trzech poziomów: ziemi, nieba (świat górny; strefa niebieska, zamieszкана przez bóstwa oraz dusze zmarłych szamanów) oraz podziemi (świat dolny; strefa ciemna, zamieszкана przez dusze zwykłych ludzi). Medium korelacji każdego z poziomów stanowi Drzewo Kosmiczne, które pozwala szamanowi w podróży między światami oraz umożliwia kontakt istot wszystkich trzech stref.

nazwa „nie wprost”⁶. Wśród wierzeń Tuchalarów niezwykle są cenione niedźwiedzie łapy, pazury oraz mięso. Ostatnie z nich wykorzystuje się w czasie ciąży. W przekonaniu pasterzy spożywanie pokarmu przygotowanego z ususzonej macicy oraz mięsa z kości biodrowej niedźwiedzicy ma skutkować szybkim i bezproblemowym porodem. Gdyby jednak rozwiązanie się przedłużało, należy wtedy wykorzystać łapę niedźwiedzia. Tym przedmiotem matka lub siostra ciężarnej głaszczą kobietę po brzuchu. Taki zabieg ma przyspieszyć narodziny dziecka. Wszystkie te czynności są oparte na przekonaniu, że ciąża niedźwiedzicy zawsze przebiega bezproblemowo, zaś sam poród trwa stosunkowo krótko⁷. Co więcej, łapy tych zwierząt wykorzystuje się w przypadku obrzęku wymion krów lub reniferów. Wtedy tym przedmiotem należy podrapać opuchnięty gruczoł mlekowy⁸. Niedźwiedzie pazury tuchalarscy pasterze stosują jako rodzaj amuletów ochronnych. Przedmioty te są szczególnie często spotykane u dzieci, które noszą je jako naszyjniki. Takie amulety mają ustrzec je przede wszystkim przed nagłymi chorobami⁹. Dodatkowo niedźwiedzimi pazurami obwiesza się kołyskę niemowląt z ciąż zagrożonych¹⁰. W tuchalarskiej tradycji polowaniom na niedźwiedzie towarzyszy szereg zasad, których myśliwi muszą przestrzegać. Pierwszą z nich jest przywitanie zwierzęcia. Kiedy mężczyźni napotkają na swojej drodze niedźwiedzia muszą go pozdrowić oraz wyjąć nóż z pochwy, który w dalszej kolejności układają wzdłuż ciała. Taki zabieg ma na celu okazanie szacunku zwierzęciu, do którego następnie są oddawane strzały. Podobnie wygląda przywitanie niedźwiedzia, którego zastało się w zimowym legowisku. Wtedy

⁶ J. Wasilewski, op. cit., s. 192.

⁷ Ibidem, s. 143.

⁸ Ibidem, s. 137.

⁹ Ibidem, s. 131.

¹⁰ Ibidem, s. 144.

myśliwi ślą „pozdrowienia”, nazywając zwierzę „gospodarzem”, którego następnie budzą i zachęcają do wyjścia na zewnątrz. Czynności te są ważne i skrupulatnie przestrzegane ze względu na przeświadczenie, że zabicie niedźwiedzia podczas snu zimowego może doprowadzić do szeregu nieszczęśliwych wydarzeń w życiu myśliwego¹¹. Co więcej, mężczyźni wystrzegają się strzelania w głowę zwierzęcia, w której według wierzeń zamieszkuje jego dusza. Z tego względu mierzy się przede wszystkim w serce oraz płuca. Po polowaniu części ciała zwierzęcia są dzielone pośród myśliwych względem wieku. Jest istotne, aby pysk otrzymała osoba, która zadała śmiertelny cios, oraz nakazuje się, aby taki myśliwy zbliżył swoje czoło do czoła niedźwiedzia i przeprosił za jego zabicie. Podczas gotowania pokarmu ze zdobytego mięsa oczy zwierzęcia są wyciągane i umieszczane w pobliżu kuchenki. Według Tuchalarów taki zabieg ma pokazać duszy niedźwiedzia, że jego ciało zostało potraktowane z należytych szacunkiem¹².

Ajnuskie wierzenia i tradycje dotyczące niedźwiedzia

W Japonii występują dwa gatunki niedźwiedzi – niedźwiedź himalajski oraz niedźwiedź brunatny Ussuri. Pierwszy z nich zamieszkuje cały obszar kraju. Z kolei drugi występuje w północnej Japonii na wyspie Hokkaido¹³. Kult niedźwiedzia jest szeroko rozwinięty u ludu Ajnów,

¹¹ Ibidem, s. 135–138.

¹² Ibidem, s. 192.

¹³ 本に生息する 2種のクマ、ツキノワグマとヒグマについて [Podstawowe informacje na temat dwóch gatunków niedźwiedzi zamieszkujących Japonię; himalajskiego oraz brunatnego Ussuri], WWF ジャパン, <https://www.wwf.or.jp/activities/basicinfo/2407.html> (dostęp: 23.08.2020).

czyli mniejszości etnicznej zamieszkałej w północnej Japonii, której dokładne pochodzenie nie zostało jeszcze bliżej określone¹⁴. Grupa ta jest jednym z pięciu ludów osiedlonych w północno-wschodniej Azji, u których kult niedźwiedzia odznacza się rozbudowanym systemem wierzeń oraz tradycji. Wśród wierzeń ajnuskich niedźwiedź jest przedstawiany jako pośrednik między ludźmi oraz bogiem gór, *Kim-un Kamui* [キムンカムイ]. Ajnowie twierdzą, że to zwierzę jest specjalnie zsyłane na ziemię, aby sprawować nad nimi opiekę oraz obdarowywać ich skórą i mięsem¹⁵. W *Handbook of Japanese Mythology* znaleźć można ajnuski mit opisujący początek relacji ludzi z niedźwiedziami. Według niego pewnego dnia młoda kobieta z dzieckiem, oczyszczając w rzece zebrane wcześniej owoce leśne, nieumyślnie zwabiła niedźwiedzia swoim śpiewem. Wystraszona uciekła, zostawiając przy tym ubrania, owoce oraz dziecko. Zwierzę, przeszukując opuszczone rzeczy, dostrzegło niemowlaka, którym następnie opiekowało się przez kilka kolejnych dni. Gdy myśliwi natknęli się na owego niedźwiedzia, w podzięcie za troskę zdecydowali się go zastrzelić, aby uwolnić duszę należącą do boga gór. Następnie Ajnowie wyprawili ucztę sporządzoną z mięsa zwierzęcia, którego głowę nabili na pal i podsunęli pod nią dary pod postacią wina oraz *inau* [イノウ], czyli specjalnych patyków zdobionych różnymi nacięciami, w których według wierzeń lubują się ajnuskie bóstwa¹⁶. W przedstawionym wyżej micie można dostrzec początek najważniejszego wydarzenia w kulturze Ajnów, czyli święta niedźwiedziego *Kim-un Kamui iomante* [キムンカムイイオマンテ], co Majewicz tłumaczy jako „odsyłanie boga gór”. W przeświadczeniu Ajnów niedźwiedzie jako istoty zesłane na ziemię przez bóstwa muszą

¹⁴ A. Majewicz, *Dzieje i wierzenia Ajnów*, Poznań 1991, s. 9–13.

¹⁵ Ibidem, s. 149–151.

¹⁶ M. Ashkenazi, *Handbook of Japanese Mythology*, Santa Barbara 2003, s. 198.

zostać z powrotem odesłane do nieba, aby odpocząć¹⁷. Pomóc w tym ma specjalne wydarzenie, które ze względu na swój brutalny charakter w latach 1955–2007 było zakazane na terenie Japonii. Wyjątek stanowiły ceremonie odprawiane w celach naukowych. Obostrzenie zostało zniesione ze względu na luki w japońskim prawie, które umożliwia zabijanie zwierząt w rytuałach mających ku temu uzasadnione powody¹⁸. Do *Kim-un Kamui iomante* [キムンカムイイオマンテ] Ajnowie przygotowują się z dwuletnim wyprzedzeniem. W tym czasie myśliwi łapią niedźwiadka, którym jedna z wyznaczonych osób opiekuje się, aż ten osiągnie odpowiedni wiek. Ceremonia trwa do trzech dni i odbywa się przeważnie jesienią lub zimą. „Odsyłanie” przebiega na specjalnie przygotowanym placu, pośrodku którego stoi pal. To właśnie do niego jest przywiązywany niedźwiędź. Zebrani wokół mężczyźni oddają strzały w stronę zwierzęcia, jednak śmiertelny cios musi wyjść od gospodarza, który przez ostatnie dwa lata sprawował opiekę nad niedźwiędziem. Następnie zwierzę jest duszone drewnianymi belkami, po czym odcina mu się głowę i wbija na pal koło domu gospodarza. Co więcej, tak jak we wspomnianym wcześniej micie, pod pysk niedźwiędzia Ajnowie podstawią *inau*, alkohol oraz mięso zabitego zwierzęcia. Reszta ciała jest oskórowana. Po odesłaniu duszy niedźwiędzia do boga gór, Ajnowie hucznie biesiadują przy pomocy tańców oraz muzyki. W tym czasie jest spożywany również posiłek przygotowany z mięsa zabitego zwierzęcia. Pod koniec głowa niedźwiędzia jest oskórowana, a czaszkę wiesza się na *inau* wzdłuż ogrodzenia gospodarza¹⁹. U Ajnow występuje podział na dobre i złe niedźwiędzie. Pierwsze z nich są utożsamiane z wysłan-

¹⁷ A. Majewicz, op. cit., s. 148–150.

¹⁸ イヨマンテ禁止通達を撤廃 アイヌ儀式、52年ぶり [Rytuał Ajnow. Pierwszy raz od 52 lat], 47 NEWS, <https://web.archive.org/web/20110722071300/http://www.47news.jp/CN/200704/CN2007042801000456.html> (dostęp: 22.08.2020).

¹⁹ A. Majewicz, op. cit., s. 151–152.

nikami bogów, zaś drugie ze złymi duchami, które ukrywają się pod postacią niedźwiedzia. Jednym z czynników zwiastujących potworną naturę zwierzęcia jest zaatakowanie człowieka. Takiego osobnika Ajnowie określają mianem *ararush* [アラルシ]²⁰. Gdy dojdzie do zabicia człowieka przez zwierzę, wszyscy myśliwi zbierają się i rozpoczynają polowanie. Ciało takiego niedźwiedzia musi zostać poćwiartowane oraz pozostawione w różnych miejscach w lesie. Po takiej wyprawie rzadko są odprawiane modły, lecz jeśli już do nich dojdzie, to, jak uważa Majewicz, mają one charakter pojednawczy. Cytując fragment takiej modlitwy:

[...] Boże gór, ty jesteś wszak najstarszym bogiem, chociaż ty jesteś dobrego serca, lecz ludzi twoich dużo [niedźwiedzi] (i jeden z nich), będąc troszeczkę niedobrego humoru, chociaż moim krewnym źle zrobił, lecz na to ja nie mogę się gniewać i złośliwie ja nic nie mówię [...]²¹.

Bibliografia

- Ashkenazi M., *Handbook of Japanese Mythology*, Santa Barbara 2003.
- Kałużyński S., *Dawni Mongołowie*, Warszawa 1983.
- Lkhagvasuren B., Batmunkh M., モンゴルのクマ類の現状 [Obecna sytuacja mongolskich niedźwiedzi], <http://www.japanbear.org/wp/wpcontent/uploads/2016/12/asiabear.pdf> (dostęp: 19.08.2020).
- Majewicz A., *Dzieje i wierzenia Ajnów*, Poznań 1991.
- Walter M., Fridman E., *Shamanism. An Encyclopedia of World Beliefs, Practices, and Culture*, Kalifornia 2004.
- Wasilewski J., *Pasterze reniferów mongolskiej tajgi*, Warszawa 2008.

²⁰ M. Ashkenazi, op. cit., s. 198–199.

²¹ A. Majewicz, op. cit., s. 159–160.

本に生息する 2種のクマ、ツキノワグマとヒグマについて [*Podstawowe informacje natemat dwóch gatunków niedźwiedzi zamieszkujących Japonię; himalajskiego oraz brunatnego Ussuri*], WWFジャパン — Japoński oddział Światowego Funduszu na rzecz Przyrody, <https://www.wwf.or.jp/activities/basicinfo/2407.html> (dostęp: 23.08.2020).

イヨマンテ禁止通達を撤廃アイヌ儀式、52年ぶり [*Rytuał Ajnów, pierwszy raz od 52 lat*] 47NEWS [よんななニュース] — Japońska gazeta informacyjna 47NEWS, <https://web.archive.org/web/20110722071300/http://www.47news.jp/CN/200704/CN2007042801000456.html> (dostęp: 22.08.2020).